

Жук Васіль Ігаравіч

выкладчык кафедры замежных моў
Белорусскі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя Максіма Танка
г. Мінск, Беларусь

Vasili Zhuk

Lecturer of the Department of Foreign Languages
Belarusian State Pedagogical University named
after Maxim Tank
Minsk, Belarus
ubimgr@mail.com

ГІПАНІМІЧНЫЯ АДНОСІНЫ Ў ГРУПЕ АЛЬФАКТОРНЫХ АД'ЕКТЫВАЎ
(на базе англійскай і беларускай моў)

HYPONIMY IN THE GROUP OF OLFATORY ADJECTIVES
(Based on English and Belarusian Languages)

У артыкуле разглядаюцца ад'ектывы альфакторнага поля ў англійскай і беларускай мовах, выяўляюцца мадэлі ўтварэння другасных лексіка-семантычных варыянтаў і ўстаўнаўліваюцца тыпы гіпанімічных адносін у сэнсавых структурах англійскіх і беларускіх прыметнікаў.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: *альфакторнае поле; эквівалент; лексіка-семантычны варыянт; гіпанімія; мадэль пераходу; другасная намінацыя.*

The article examines olfactory field adjectives in English and Belarusian languages. Models of secondary lexical-semantic variants and sets of hyponimic relations in the sensory structures of English and Belarusian adjectives are analyzed.

К e y w o r d s: *olfactory field; equivalent; lexical-semantic variant; hyponymy; transition model; secondary nomination.*

Сістэмны падыход да лексікі мовы і вобласці яе значэнняў даў штуршок да шматлікіх даследаванняў, у якіх разглядаецца магчымасць апісання слоўнікавага складу мовы ў тэрмінах іерархічнай, таксанамічнай класіфікацыі адзінак.

Самым універсальным вымярэннем лексічнага запасу, якое арганізуе яго ў цэласную іерархічную структуру, прызнаны ў сучаснай лінгвістыцы родавідавья адносін, што атрымалі назву *гіпаніміі*. Анталагічнай асновай гіпаніміі з'яўляецца ідэя, што аб'екты асяроддзя, падобныя паміж сабой у большай ці меншай ступені на розных узроўнях абагульнення, утвараюць іерархіі агульнага і прыватнага. Словы, якія называюць больш спецыфічныя, відавья паняцці, – гіпонімы, з'яўляюцца падначаленымі ў логіка-семантычным дачыненні да слоў, якія абазначаюць больш агульныя, родавья паняцці, – гіперонімаў.

Гіпанімія як кагнітыўны аналаг размеркавання прымет знаходзіць адлюстраванне як у семантыцы назваў рэчаў, так і ў семантыцы назваў прымет і якасцей. Навуковыя ўяўленні аб гіпаніміі на гэтых адрэзках лексіка-семантычнай прасторы актыўна даследуюцца ў сучаснай лінгвістыцы.

Вывучэнне структуры лексікі, якая вербалізуе працэс успрымання асяроддзя, і спосабаў яе фарміравання ў мовах дазваляе глыбей зразумець семантыку дадзеных пластоў лексікі, а таксама ўстанавіць асаблівасці ўспрымання рэчаіснасці носьбітамі розных культур [1].

Гіпероніма-гіпанімічныя адносіны выяўляюцца ў розных тэматычных групах. Звычайна прычынай з'яўляецца той факт, што ў мове адсутнічаюць спецыяльныя назвы элементаў семантычнага поля. Па гэтай прычыне ЛСВ з шырокай дэнаматыўнай суадноснасцю набываюць вузкасפעцыялізаваныя значэнні, прыстасаваныя для абазначэння спецыфічных з'яў, працэсаў, адчуванняў і г.д.

У якасці прыкладу разгледзім некалькі адзінак англійскай мовы, якія пазначаюць альфакторныя характарыстыкі, вызначым наяўнасць у іх другасных намінацый і параўнаем з эквівалентамі беларускай мовы. У межах дадзенага артыкула скарыстаемся адзінкамі, прыведзенымі ў артыкуле “75 Words That Describe Smells – A Resource For Writers” [2], які змяшчае 75 адзінак лексічнага поля «Пах», размежаваных па катэгорыях “General Words Describing Smells” (агульныя словы, якія апісваюць пахі), “Words That Describe Unpleasant Smells” (словы, якія апісваюць непрыемныя пахі), “Words That Describe Pleasant Smells” (словы, якія апісваюць прыемныя пахі) і “Words That Smell Like Something” (словы, якія называюць пах чагосці). Адзначым, што ў матэрыяле кожная адзінка падаецца з тлумачэннем альфакторнага значэння на англійскай мове. Таксама па меры неабходнасці будзем звяртацца да Oxford Advanced Learner’s Dictionary (Оксфардскага тлумачальнага слоўніка) [3] і онлайн-варыянта Cambridge Dictionary (Кембрыджскага слоўніка) [4]. Для аналізу эквівалентаў беларускай мовы скарыстаемся Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы. У межах дадзенага даследавання абмяжуемся выбаркай пяці адзінак у кожнай з трох першых катэгорый.

У першую групу ўключаюцца прыметнікі *faint* ‘слабы’, *powerful* ‘моцны’, *heavy* ‘цяжкі’, *comforting* ‘заспакойлівы’, *delicate* ‘далікатны’.

Faint згодна з Кембрыджскім слоўнікам мае тлумачэнне ‘that cannot be clearly seen, heard or smelt’ (які не можа быць выразна ўбачаны, пачуты ці ўспрыняты органамі нюху) і характарызуе інтэнсіўнасць уздзеяння на сэнсарныя сістэмы ўспрымання. Другаснае значэнне гэтага ад’ектыва ‘very small; possible but unlikely’ (вельмі нязначны; магчымы, але малаверагодны) адлюстроўвае пераход ад сферы пачуццёвага ўспрымання да катэгорыі абстрактных паняццяў на аснове характарыстыкі інтэнсіўнасці. Прыметнік *слабы* ў беларускай мове мае асноўнае значэнне ‘які мае невялікую фізічную сілу, недастаткова дужы фізічна’ і ў дачыненні да пахаў адлюстроўвае пераход ад катэгорыі фізічнага ўздзеяння да катэгорыі пачуццёвага ўспрымання на аснове характарыстыкі інтэнсіўнасці (напрыклад, *слабы водар*).

Powerful у англійскай мове мае значэнне ‘having great power or force; very effective’ (які мае вялікую моц або сілу; вельмі эфектыўны), якое ў дачыненні да пахаў трактуецца як ‘a strong smell’ (моцны пах). Беларускі ад’ектыў *моцны* тлумачыцца ‘які цяжка парваць, разбіць, зламаць і пад.; трывалы’, што ў дачыненні да пахаў абазначае ‘насычаны, канцэнтраваны; не

разбаўлены’, ‘значны па ступені свайго праяўлення, моцы, велічыні’. Абодва ЛСВ утвораны шляхам пераходу ад катэгорыі фізічнага ўздзеяння да катэгорыі пачуццёвага ўспрымання на аснове характарыстыкі інтэнсіўнасці.

Heavy падаецца Кембрыджскім слоўнікам як ‘weighing a lot; difficult to lift or move’ (які шмат важыць; які цяжка падняць або зрушыць). У дачыненні да пахаў гэтае значэнне змяняецца на ‘a sweet and strong smell’ (салодкі і моцны пах). Асноўная дэфініцыя беларускай адзінкі *цяжкі* ‘які мае вялікую вагу, з грузам вялікай вагі’ ў дачыненні да альфакторнай прасторы абазначае ‘вельмі густы, моцны, непрыемны’ пах. Альфакторныя дэфініцыі фарміруюцца шляхам пераходу ад катэгорыі вагавага ўздзеяння да катэгорыі пачуццёвага ўспрымання на аснове характарыстыкі інтэнсіўнасці.

Comforting у першасным значэнні абазначае ‘making you feel calmer and less worried or unhappy’ (які прымушае адчуваць сябе больш спакойна і менш хвалявацца) у дачыненні да пахаў набывае значэнне ‘pleasant aroma’ (прыемны водар), што можна лічыць кантэкстуальным звужэннем значэння з пераходам прыметніка ў сферу пачуццёвага ўспрымання. Беларускае слова *заспакойлівы* мае дэфініцыю ‘які заспакойвае, прыносіць заспакаенне’, аднак прыкладаў ужывання адзінкі ў дачыненні да апісання альфакторных феноменаў у Беларускай нацыянальным корпусе не зарэгістравана.

Delicate ужываецца з тыповай намінацыяй ‘easily damaged or broken’ (які лёгка пашкодзіць ці зламаць). Пры выкарыстанні для апісання пахаў ад’ектыў набывае дэфініцыю ‘subtle, faint, smell that is not overpowering’ (лёгкі, слабы, не вельмі выразны пах), адбываецца пераход ад катэгорыі фізічнага ўздзеяння да катэгорыі пачуццёвага ўспрымання на аснове характарыстыкі інтэнсіўнасці. У беларускай мове прыметнік *далікатны* мае першаснае значэнне ‘ветлівы, ласкавы ў абыходжанні з людзьмі; уважлівы, паслужлівы’. Другаснае значэнне ‘прыемны на смак, пах, гучанне’ фарміруецца шляхам пераходу ад катэгорыі міжасобасных адносін да катэгорыі пачуццёвага ўспрымання на аснове характарыстыкі інтэнсіўнасці.

У другую катэгорыю ўключаны прыметнікі *acid* ‘едкі’, *damp* ‘вільготны’, *fetid* ‘смуродны’, *frowsty* ‘затхлы’, *funky* ‘дрэнны’.

Acrid у англійскай мове падаецца як ‘having a strong, bitter smell or taste that is unpleasant’ (які мае моцны, горкі пах ці непрыемны смак) і ўжываецца пераважна для апісання альфакторных або густаторных адчуванняў. Часам гэты ад’ектыў можа выкарыстоўвацца для апісання сапсаваных рэчываў, якія маюць непрыемны смак або пах: *the water here looks acrid, but tastes well enough* ‘вада тут выглядае застаялай, але на смак дастаткова добрая’. У гэтым выпадку адбываецца пераход ад візуальнай да густаторна-альфакторнай характарыстыкі на аснове крытэрыя падабенства або сумежнасці. У беларускай мове прыметнік *едкі* мае больш шырокае значэнне ‘які раз’ядае, разбурае што-небудзь хімічна’, аднак актыўна ўжываецца для характарыстыкі пахаў, у першую чаргу, прадуктаў гарэння і выпарэнняў, якія аказваюць раздражняльны эфект. Адбываецца пераход ад катэгорыі фізічнага ўздзеяння едкіх матэрыялаў (здольнасці ўступаць у актыўныя хімічныя рэакцыі) да катэгорыі пачуццёвага ўспрымання.

Damp мае першаснае значэнне ‘slightly wet, often in a way that is unpleasant’ (злёгка вільготны, часта непрыемна), у дачыненні да пахаў змяняецца на ‘a wet smell’ (вільготны пах), спецыфічны пах, характэрны для тэрыторыі ці памяшканняў з высокім узроўнем вільготнасці. Беларуская адзінка *вільготны* пазначаецца як ‘насычаны, пакрыты вільгацю; мокры’ і ў дачыненні да пахаў набывае значэнне, блізкае прыведзенаму для англійскай мовы. Такім чынам, у абодвух выпадках адбываецца пераход ад катэгорыі фізічнага стану да катэгорыі пачуццёвага ўспрымання на аснове крытэрыя падабенства квалітатыўных характарыстык.

Fetid у англійскай мове ўжываецца са значэннем ‘smelling very unpleasant’ (які пахне вельмі непрыемна) і зрэдку выкарыстоўваецца для апісання вельмі дрэнных, непрыемных сітуацый або месцаў. У беларускай мове слова *смуродны* мае дэфініцыю ‘які дрэнна пахне, смярдзіць’. Як і англійскі прыметнік, беларускі эквівалент можа апісваць фізічныя аб’екты, якія вылучаюць непрыемны пах, а таксама непрыемныя адцягненыя паняцці. Такім чынам, у абедзвюх мовах ажыццяўляецца пераход ад густаторна-альфакторнай характарыстыкі да катэгорыі абстрактных паняццяў.

Frowsty мае дэфініцыю ‘smelling bad because there is no fresh air’ (які дрэнна пахне, бо няма свежага паветра) і можа ўжывацца для апісання непрыемных, змрочных, брудных ці старых памяшканняў. Прыметнік *затхлы* пазначаецца як ‘з пахам сырасці, гнілі; застаялы, заляжалы, нясвежы’ і можа ўжывацца для апісання будынкаў ці памяшканняў у аналагічным кантэксце. У абедзвюх мовах вызначаецца пераход ад сферы пачуццёвага ўспрымання да апісання стану на аснове крытэрыя падабенства якасных характарыстык.

Funky падаецца як ‘having a strong unpleasant smell’ (які мае моцны непрыемны пах) і можа ўжывацца для апісання прадуктаў, якія верагодна сапсаваліся і вылучаюць непрыемны пах. Беларускі ад’ектыў *дрэнны* мае дэфініцыю ‘з адмоўнымі якасцямі або ўласцівасцямі; недавальняючы’, але можа ўжывацца ў дачыненні да пахаў з адмоўнай канатацыяй. Магчыма меркаваць, што ў абедзвюх мовах адбываецца пераход ад сферы пачуццёвага ўспрымання да апісання якасці на аснове крытэрыя пеяратыўнасці.

Да трэцяй групы адносяцца прыметнікі *savory* ‘салёны’, *aromatic* ‘духмяны’, *rich* ‘багаты’, *delicious* ‘смачны’, *fresh* ‘свежы’.

Savory падаецца як ‘tasting of salt; not sweet’ (саланаваты на смак; не салодкі), якая пры апісанні пахаў змяняецца на ‘having a pleasant taste or smell’ (які мае прыемны смак або пах). Адбываецца пераход ад катэгорыі смаку да альфакторнага поля на аснове крытэрыя сумежнасці. Беларуская адзінка *салёны* мае дэфініцыю ‘які ўтрымлівае ў сабе соль, насычаны соллю’ і ўжываецца для апісання як густаторных, так і альфакторных адчуванняў (напрыклад, *салёны вільготны вецер*). Другасная дэфініцыя гэтай адзінкі ‘дасціпны да рэзкасці, непрыстойнасці’ характарызуецца пераходам ад катэгорыі смаку да характарыстыкі маўлення чалавека, насычанасці яго рэзкімі выразамі, грубымі словамі (напрыклад *салёнае слоўца*, *салёны анекдот*).

Aromatic мае значэнне ‘having a pleasant smell that is easy to notice’ (які мае прыемны пах, які лёгка заўважыць) і можа быць ужыта для апісання аб’ектаў, якія маюць спецыфічны пах, ажыццяўляючы пераход ад сферы пачуццёвага ўспрымання да апісання аб’екта на аснове крытэрыя падабенства або сумежнасці. У беларускай мове слова *духмяны* тлумачыцца як ‘з моцным прыемным пахам; пахучы’. Беларускае слова можа быць ужыта для характарыстыкі прадметаў, але валодае і больш шырокім кантэкстам, здзяйсняючы пераход ад сферы пачуццёвага ўспрымання да катэгорыі месца ці часу на аснове сумежнасці або эмацыянальнай сувязі.

Rich мае зыходную дэфініцыю ‘having a lot of money or property’ (які мае шмат грошай або маёмасці), якая ў дачыненні да пахаў змяняецца на ‘a smell that is strong in a pleasant way’ (моцны прыемны пах). Беларускі прыметнік *багаты* мае аналагічнае першаснае значэнне ‘які жыве ў поўным дастатку, валодае вялікай маёмасцю, грашовымі сродкамі, заможны’ і падобна англійскаму эквіваленту ўжываецца для апісання моцных прыемных пахаў, у прыватнасці напіткаў. Такім чынам, у абедзвюх мовах ажыццяўляецца пераход ад катэгорыі колькаснага аб’ёму да катэгорыі пачуццёвага ўспрымання на аснове квантытатываўнай характарыстыкі.

Delicious падаецца як ‘having a very pleasant taste or smell’ (які мае вельмі прыемны смак ці пах), аднак яго другасны ЛСВ мае больш шырокае значэнне і абазначае ‘extremely pleasant’ (надзвычай прыемны). Адбываецца пашырэнне значэння адзінкі за межы альфакторнага і густаторнага палёў у сферу пачуццёвага ўспрымання. Беларуская адзінка *смачны* падаецца як ‘прыемны на смак; апетытны’ і можа ўжывацца для апісання станоўчых альфакторных адчуванняў са значэннем ‘прыемны пах’, а таксама як сінонім да слоў *каларытны* або *сакавіты*. Такім чынам, можна лічыць, што ў дачыненні да прыметніка *смачны* пераход адбываецца ад густаторнай характарыстыкі да катэгорыі абстрактных паняццяў на аснове крытэрыя меліяратывнасці.

Fresh мае першасную дэфініцыю ‘recently produced or picked and not frozen, dried or preserved’ (нядаўна выраблены або сабраны, а не замарожаны, сушаны ці кансерваваны). Ад’ектыў *свежы* валодае эквівалентнымі дэфініцыямі ‘які не страціў сваіх натуральных якасцей’, ‘чысты, нічым не забруджаны, які часта абнаўляецца’. Такім чынам, для абодвух прыметнікаў адбываецца пераход ад катэгорыі стану ці якасці да альфакторнага поля на аснове падабенства па якаснай прымеце.

Сярод абраных для аналізу адзінак англійскай мовы 7 ад’ектываў маюць першаснае альфакторнае значэнне і развілі другасныя неальфакторныя ЛСВ, 8 прыметнікаў маюць першасную неальфакторную дэфініцыю з другаснымі альфакторнымі ЛСВ.

Сярод прыметнікаў беларускай мовы 2 словы маюць першаснае альфакторнае значэнне і развілі другасныя неальфакторныя ЛСВ, 12 лексічных адзінак маюць першасную неальфакторную дэфініцыю з другаснымі альфакторнымі ЛСВ, і 1 прыметнік (*заспакойлівы*) не мае кадыфікаванай альфакторнай дэфініцыі.

Сярод абраных для аналізу прыметнікаў гіпанімія выразна праяўляецца ў ад’ектывах англійскай мовы *comforting* і *delicious*. Абодва словы маюць выразную меліяратыўную канатацыю і захоўваюць яе ў другасных ЛСВ. Другасная дэфініцыя адзінкі *delicious* пашыраецца за межы альфакторнага і густаторнага палёў і пачынае апісваць любое прыемнае адчуванне ўвогуле. *Comforting*, наадварот, ажыццяўляе зрух ад агульнага апісання прыемных адчуванняў да альфакторнай характарыстыкі. Для эквівалентных адзінак альфакторнага поля беларускай мовы гіпанімія не ўласціва.

Прыведзенае размеркаванне сведчыць аб істотна адрозным падыходзе да ўтварэння альфакторных намінацый у англійскай і беларускай мовах. Эквівалентныя або вельмі блізкія ў перакладзе адзінкі беларускай мовы значна радзей уключаюць у склад першаснай дэфініцыі альфакторны кампанент, фарміруючы яго ў якасці другаснага ЛСВ. У той жа час магчыма канстатаваць, што тэндэнцыя набыцця неальфакторнымі лексемамі альфакторных ЛСВ існуе ў значнай ступені як у беларускай, так і ў англійскай мове.

Пры фарміраванні другасных намінацый сярод аналізуемых ад’ектываў можна вылучыць наступныя мадэлі пераходу значэнняў і колькасць адзінак, у якіх яны зарэгістраваны:

- на аснове крытэрыя падабенства характарыстык – 6 ад’ектываў з англійскай мовы, 4 – з беларускай;
- на аснове характарыстыкі інтэнсіўнасці або тыпу ўздзеяння – 5 слоў з англійскай мовы, 8 – з беларускай.
- на аснове пеяратыўнай або меліяратыўнай канатацыі – 2 адзінкі, па адной з кожнай мовы;
- на аснове кантэкстуальнага пашырэння або звужэння дэфініцыі – 2 прыметнікі з англійскай мовы;
- пераход ад густаторна-альфакторнай характарыстыкі да катэгорыі абстрактных паняццяў – 2 адзінкі, па адной з кожнай мовы.

На аснове атрыманых вынікаў магчыма меркаваць, што для англійскай мовы найбольш характэрна ўтварэнне другасных ЛСВ на аснове падабенства, а таксама з дапамогай кантэкстуальнага пашырэння або звужэння дэфініцыі, у той час як для беларускай мовы больш тыповым з’яўляецца ўтварэнне ЛСВ на аснове характарыстыкі інтэнсіўнасці або ўздзеяння. Абедзвюм мовам у роўнай ступені ўласціва фарміраванне другасных дэфініцый на аснове пеяратыўнай або меліяратыўнай канатацыі, а таксама шляхам пераходу ад густаторна-альфакторнай характарыстыкі да катэгорыі абстрактных паняццяў.

Такім чынам, тыповыя другасныя намінацыі могуць развівацца як па аналагічным шляху семантычнай дэрывацыі за кошт аналагічнай дэрывацыйнай базы, так і па асобнаму. На дадзены момант стан разглядаемай лексікі – гэта вынік працяглага гістарычнага развіцця. Негледзячы на невысокі колькасны паказчык ілюстрацыйнай выбаркі, можна меркаваць, што абедзве мовы праяўляюць сярэдняю ступень паралелізму семантычнай дэрывацыі, бо агульнае ў мадэлях рэгулярнай семантычнай дэрывацыі

дэтэрмінуецца ў першую чаргу дэрывацыйнай базай і агульнасцю вобразаў, якія выкліканы ўспрыманнем аб’ектыўнай рэчаіснасці носьбітамі дзвюх моў. Нацыянальна спецыфічнае ў мадэлях семантычнай дэрывацыі абумоўлена рознай моўнай свядомасцю, якая ўспрымае і арганізуе канцэптуалізацыю свету пэўным чынам і адпаведна, рознымі відамі дзейнасці, мадэлямі паводзін, якія рэпрэзентуюцца ў лексічным складзе дзвюх моў.

ЛІТАРАТУРА

1. Баранова, Е. Структурныя тыпы ольфакторнай лексики в английском и русском языках / Е. Баранова // Сопоставительное изучение германских и романских языков и литератур: материалы XVII Междунар. студ. науч. конф., Донецк, 23–24 апр. 2019 г. / под общ. ред. С. Е. Кремзиковой. – Донецк: ГОУ ВПО «Донецкий национальный университет», 2019. – 446 с. – С. 38–40.
2. 75 Words That Describe Smells – A Resource For Writers // Writers Write [Electronic resource]. – 2019. – Mode of access: <https://www.writerswrite.co.za/75-words-that-describe-smells/> – Date of access: 14.02.2021.
3. Oxford Advanced Learner’s Dictionary // Oxford Learner’s Dictionaries [Electronic resource]. – 2021. – Mode of access: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>. – Date of access : 14.02.2021.
4. Cambridge English Dictionary // Cambridge University Press [Electronic resource]. – 2021. – Mode of access : <https://dictionary.cambridge.org/> – Date of access : 14.02.2021.

Поступила в редакцию 31.03.2021